

V STVARANJE ISTORIJE

48. IZA PLASTA SENA

Mihael i Nemanja Dević odlaze u Smederevsku Palanku kako bi pronašli Zvonimira Jankovića, koji je kako su tvrdili novinari, bio očevidac Šulcovog streljanja. Saznaju od Časlava Vlajića da Zvonimir ima sina, potom razgovaraju sa Nemanjinim bakom i dekom koji im saopštavaju da je Zvonimir preminuo, ali da je gospođa često slušala Zvonimirova, njoj sumnjiva, prepričavanja s lica mesta 20.jula. Deko im potvrđuje da je Zvonimir živeo preko puta kasarne, ali i, kako kaže – *Da su Nemci želeli svedoke, izvršili bi pogubljenje na javnom mestu i zaključuje da bi svaki vojnik podelio sudbinu Jozefa Šulca da je odbio poslušnost.* Najvažniji razlog zbog kog su došli u Palanku bio je da saznaju tačan datum Zvonimirovog rođenja , ali ni odlazak na Palanačko groblje i razgovor sa Miodragom Jelisavčićem, upravnikom groblja, nije im pomoglo, te su se uputili Zvonimirovom sinu. Dok su nasumice pokušavali da pogode prava vrata, slučajno se susreću sa prijatnom penzionerkom raspoloženom za razgovor. Gospođom Stojankom Stanojević, komšinicom Zvonimirovog sina. Njeno sećanje se u potpunosti poklapa sa svedočenjem nemačkih vojnika šezdesetih godina. Tvrdi da je nemoguće da je iko mogao videti preko ogromnog plasta sena iza kojeg se sve odvijalo. Lično mišljenje gospođe Stojanke je da je sve samo partizanska propaganda, jer su upravo tada Nemci sprovodili raciju.

Zvonimirov sin, pak, tvrdi da njegov otac ništa nije video svojim očima, već da je čuo od svog dede, iako se to nikako ne poklapa sa detaljnim opisom događaja koji je Zvonimir dao novinaru Dragiši Popoviću 1972. Mit je razbijen! Pronalaskom smrtovnice Zvonimira Jankovića, jasno vidimo da je u vreme Šulcovog streljanja Janković bio petogodišnjak.

49. MILOŠEVIĆ NE ODGOVARA

Pošto se ispostavilo da je navodni svedok obična alapača, u Palanci je preostalo još samo da se razreši pitanje šnale opasača. Časlav Vlajić, direktor „Palanačkog

kiseljka“, tvrdio da je za vreme ekshumacije masovne grobnice posle rata pronađen i opasač uniforme Vermahta. Time pokušava da ukaže na istinitost slučaja Šulc, ali činjenice kao one da u to vreme, četiri nedelje nakon početka ustanka protiv okupatora, partizani nisu ni mogli doći u kontakt sa uniformama, ili ta da u delu koji je obezbeđivala 714. divizija su ubijena samo dvojica Nemaca koji su kasnije uredno sahranjeni, nije išla u prilog Vlajićevoj tvrdnji. Dakle, kako je onda šnala opasača uniforme nemačkog vojnika dospela u grob?

Miodrag Jelisavčić nije se slagao sa Vlajićem oko istinitosti ove priče. Četrnaestog januara 1967, javni tužilac Hinrihsen uputio je pismo Radetu Miloševiću, direktoru Muzeja narodno-oslobodilačke borbe u Smederevskoj Palanci gde ističe da ni u Ludvigsburgu nemaju dovoljno materijala da bi doneli sud o događaju. Uz to ga moli da mu navede imena svedoka, odgovori mu koje indicije navode na to da su Nemci u Palanci streljali jednog Nemca i da mu kaže da li je i on istraživao slučaj streljanja 20.07.1941. Hinrihsen nikada nije dobio odgovor, na zaprepašćenje Radetove ćerke Ane, koja tvrdi da to nimalo ne liči da njenog oca. Najverovatnije je da su jugoslovenske vlasti zabranile iz principa Radetu da stupi u kontakt sa Centralom.

Vlajić nikada nije krio da mu je, pre svega, stalo do turizma te je pristao da njegovo preduzeće finansira izgradnju spomenika nepoznatom nemačkom vojniku koji je odbio da izvrši naređenje, a da za uzvrat Nemci osnuju fond koji će snositi troškove turista iz Nemačke. I posle 8 godina Vlajić ne odustaje. *Tagesšpigel* '78. citira Vlajića –*Bili smo jedino protiv nacionalsocijalističke ideologije, a ne protiv nemačkog naroda. Šulc zaslužuje spomenik, kada već nije proglašen narodnim herojem Jugoslavije.* Možda je šnala opasača samo čist primer da cilj opravdava sredstvo?

Jedino rešenje bilo je razgovarati sa Ljubojem Radisavljevićem koji se dugo bavio ovim slučajem. Ljuboje je prisustvovao premeštanju posmrtnih ostataka žrtava, a opet taj događaj potpuno različito opisuje od Vlajića. Kroz razovor sa Martensom i Nemanjom, Ljuboje navodi iste razloge kao Stojanka Stanojević u vezi streljanja Šulca. Navodi da ko god se od Jugoslovena našao u kasarni ili je bio streljan ili držan kao talac. Podseća nas da je snimljen i film zasnovan na ovoj legendi, te da

je ubrzo pose toga uputio poziv *Zastava filmu* obavestivši ih da radnja filma nema veze sa stvarnošću. Iz grobnice je iskopano 16 lobanja, Ljuboje se i dan danas seća, ali kasnije je saopšten broj od 17 ili 18 ljudi. Na fotografiji streljanja vidi se plavokosi Nemač, ali uporedivši je sa slikom koju je doneo Šulcov brat Valter kada je došao u Palanku, vidimo da je Šulc zapravo bio smeđi čovek sa naočarima. Ljuboje se poziva na to da nikakva armija ne bi ubila svog vojnika zajedno sa neprijateljima i da ni najviši oficir nema prava da naredi tako nešto. Raidsavljevićev komentar na Vlajićevu priču o šnali opasača je da je to njegova najveća laž, i da mu je i sam Vlajić u nekoliko navrata rekao da govori izmišljotine radi turizma. Ljuboje je pisao i Mini Kovačević, jer se sve vreme zalagao za to da ljudi znaju istinu o ovome događaju.

50. NAJSEVERNIJI SVEDOK

Na osnovu prethodnog poglavlja saznajemo da je priča o Jozefu Šulcu samo raskošna kula u oblacima. Ali kako je ta zabluda uspela da živi decenijama među ljudima? Odgovor je zanimao i javnog tužioca Hinrihsena. On zaključuje na osnovu svojih dotadašnjih saznanja da je priča o Šulcu netačna, ali je ipak smatrao da je nepohodno da sprovede još neka istraživanja kako bi konačno opovrgnuo istinitost ove legende. Zbog toga nam Valter Zigman, *starešina čete*, dolazi kao veoma važan svedok koga su u policiji u Šlezvig-Holštajnu saslušali kriminalistički komesari Gilevski i Lebek. Cilj ovog ispitivanja je bio da se utvrdi da li je jedan kaplar Vermahta zaista streljan '41. godine zbog odbijanja naređenja. Tokom saslušanja je rekao da se ne seća ni jedne slične situacije, s obzirom da su pripadnici streljačkog voda bili dobrovoljci. Potom se Valter Zigman setio da se u Palanci nalazio i Austrijanac koji je streljan, a nije bio vojnik Vermahta. Smrt Austrijanca po imenu Ivan Muker 1942. godine izmenjena je do neprepoznatljivosti i pretvorena u legendu o Šulcu. (*Na kraju krajeva, u prirodi mitova je da se njihovo poreklo ne može precizno utvrditi*) Muker je 1953. proglašen narodnim herojem od strane komunista jer zahvaljujući njemu

šezdesetak radnika njegove firme odlazi u partizane i mnogo puta svojim delima biva ogromna pomoć protiv Nemaca. Dvanaestog marta, Muker se ubija u svojoj kući, a Nemci nakon toga kao vid zastrašivanja bese njegovo telo u centru grada. I dan danas jedna ulica i škola nose Mukerovo ime. Tako se čini da se Mukerova životna priča prepliće sa Šulcovom. Šesnaestog jula 1981. po prvi put se pojavljuju ozbiljnije sumnje u ep o Šulcu izlaženjem članka *Pogubljenje vojnika Šulca-legenda?*, u jednim nemačkim novinama. U članku objavljenom u *Večernjim novostima* marta 1984, autor teksta spominje Šulca i Mukera u istoj rečenici čime se približio potencijalnom objašnjenju ove legende, ali on pred sam kraj odlazi u drugi kontekst, pogrešno povezujući stvari. Po njemu, Muker je taj koji je Šulcu preneo komunističke ideje, ali jedinica kojoj je služio Šulc nije bila stacionirana u Palanci.

51. VAZDUŠNO KRŠTENJE

Na početku ovog poglavlja se govori o važnosti koje su imale fotografije zabeležene od strane nemačkog, a ne jugoslovenskog fotoreportera kako se nagađalo. Da nisu zabeležene mutne fotografije 20. jula fama o našem junaku bi bila samo fusnota, kaže Martens. U više navrata su pokušali da saznaju poreklo fotografija od raznih redakcija, ali bezuspešno. U Centrali su saznali iz beleške od 1966. Kurta Hinrihsena da fotografije potiču od gospodina Lajnera iz Beča, a da je honorar za slike uplaćen Vasi Kazimiroviću, istoričaru iz Beograda. Hinrihsen piše pismo Vasi postavljajući mu pitanja na koje nije imao odgovor. Na povratno pismo je čekao 5 meseci, a u pismu Kazimirović kaže da je najviše podataka saznao od istoričara Vite Cvetkovića, koji je pisao o ovom famoznom događaju i da su fotografije slučajno nađene posle rata. Naime uredniku *Ekspresa* Lajtneru za ovaj slučaj ispričao je upravo Vasa. On je od *NIN*-a 1990. dobio nagradu za publicistiku u Srbiji, a tim povodom list je objavio njegovu biografiju iz koje saznajemo da je bio u grupi boraca Drugog šumadijskog partizanskog odreda, kome je pripadao i Muker, kao i da je uhapšen uspeo da pobjegne od Nemaca. Posle rata postao je

saradnik u Beču *Ekspresa* gde je verovatno i upoznao Lajtnera i prepričao mu događaj iz Palanke. Lajtner je prepoznao da bi priča bila prava senzacija, pogotovo što je Kazimirović uspeo da mu obezbedi fotografije za koje se ni dan danas ne zna odakle potiču. Pretpostavljamo da je fotograf bio nemački vojnik, a vojni lekar Hekendorfer priča po sećanju da su to ipak bili profesionalni fotoreporter. Iz autobiografske priče *Satovi*, Antonija Isakovića, gde opisuje kako su partizane vodili na gubilište, saznajemo da je fotografisanje ipak obavio nemački vojnik pre samog čina streljanja. Ali kako su fotografije dospele do Jugoslavije? Postoji desetak različitih verzija priče o fotografijama koje je zaboravio nemački vojnik u lokalnoj fotografskoj radnji usled iznenadnog premeštanja nemačke jednice na razne frontove iako ne postoji dokaz o tom povlačenju. Mina Kovačević ima daleko logičnije objašnjenje od prethodnog, a to je da je prilikom razvijanja filma, fotograf napravio kopije slika, ostavivši dokaz o zločinu okupatora. Možda je Lazar Lazarević, jedini fotograf Palanke tada, mogao da nam razbistri celu situaciju, ali je preminuo 1950. godine. Jedino što sa sigurnošću znamo je da fotografije streljanja u Palanci kruže Beogradom od 1945.

52. SLIKE SA IZLOŽBE

U *Ilustrovanoj politici* od 20.03.1973. objavljeno je pismo Natalije Radovanović-Subotić gde navodi da je u nekom od prethodnih brojeva pročitala članak o fotografijama iz Smederevske Palanke i u pismu osporava tvrdnju da je fotomaterijal nađen nedavno, jer ga je ona videla još 1945. u Beogradu prilikom prikupljanja dokumentacije o ratnim zločinima Nemaca. Slično tvrdi i Isaković u svojoj pripovesti, pišući kako je po završetku rata posetio jednu izložbu koju je organizovala Komisija za utvrđivanje ratnih zločinaca. U kasno leto 1945. godine u Narodnom muzeju u Beogradu zaista je otvorena izložba sa postavkom koju su pomenuli Natalija i Isaković. Govor povodom otvaranja izložbe održao je general-major Svetozar Vukmanović Tempo (knjiga *Revolucija koja teče*). *Izložba pokazuje da ako volite svoju otadžbinu, možete da se borite protiv nadmoćne i moderno opremljene vojske čak i ako ste goloruki*, kaže drug Tempo.

53. STVARANJE ISTORIJE

Martnes tvrdi da ova priča nije ispričana da bi dokazala, niti opovrgla nešto, već da joj je namera bila da se detaljno rekonstruiše karijera jedne čudesne zablude. Najrevnosniji graditelji bili su političari, novinari, istoričari, umetnici, ali ima i onih koji su doprineli izgradnji ove priče zato što su bili lakoverni ili zato što im se život činio podnošljivijim uz svest o tome da su postojali ljudi poput heroja Palanke. Takav stav vidimo i u ozbiljnoj kolumni *Štrafiliht Zidojče cajtunga*, objavljenoj 14. jula 1981. Kao mlađi parntneri u širenju legende poslužili su Vlajić i Zvonimir Janković, koji su priči dali lokalni kolorit koji nikako ne treba potceniti. Nastanku ove legende pogodovala je činjenica da su 20. jula među streljanima bili njima nepoznati radnici fabrike vagona. Mesto dobrog Nemca pripalo je Marselu Mesiću, da bi se kasnije njegova uloga pomešala sa sećanjem na Ivana Mukera. Fusnota u knjizi koju je Jugoslovenska narodna armija objavila 7 godina posle rata, najstariji je štampani dokaz priče o Šulcu. Kasnije se legenda sama unapređivala, a kada se njome pozabavio nemački parlamentarac, definitivno se činila verodostojnom. Legenda o Šulcu bila je podložna političkoj konjunkturi, ali barem njen nastanak nije bio državni projekat. „Dobri Nemač“ je bio izuzetno pogodan vezivni element u vremenima kada su obe prestonice težile da istaknu ono što im je zajedničko, iako Karl Betke, istoričar iz Lajpciga, prilikom pregleda akata o nemačko-jugoslovenskim odnosima u Političkoj arhivi Ministarstva spoljnih poslova nije našao ništa o slučaju *Šulc*. Jedino je međunarodni uspeh filma *Krvava bajka* (obrađuje temu neposlušnog nemačkog vojnika), krajem šezdesetih, nakratko uzburkao diplomatske krugove u Bonu. Legenda o Šulcu je krajem devedesetih poslužila u povezivanju naroda, kada je Slobodan Milošević nastojao da uspostavi dobre odnose sa zapadnim državama, naročito Nemačkom. Martens i dalje tvrdi da ne morate biti istoričar da znate da zapovednik streljačkog voda u vojsci kao što je Vermaht nije mogao da osudi na smrt vojnika koji je odlučio da odbije naređenje. Vojni krivični zakonik nam potvrđuje da postupak Jozefa Šulca nije mogao da mu donese smrt, jer takve kazne je donosio samo vojni sud. Zanimljivo je da je Vdl prihvatio fotografije iz Palanke kao dokaz da je Šulc bio streljan, ali ko se dobro zagleda u sliku videće da vojnik sa slike nije imao opasač, za koji su tvrdili da je pripadao nemačkom vojniku. Mada, ni ova činjenica nije mogla da naudi priči o Šulcu. Za uspeh legende bitna je njena jednostavnost, mada u krvavom ramu, nudila je ohrabrujuću sliku veličine čoveka u susretu sa smrću. Veličajući Šulca, u Jugoslaviji su slavili pravednost vlastite borbe. *Da nije bilo vojnika poput njega, trebalo bi ga izmisliti*. Od kraja šezdesetih godina detaljno su dokazane prave okolnosti pod kojima je poginuo Šulc. Mada slučaju

Šulc ni istina nije mogla nauditi. Hinrihsen je pokušao da dokaže i opiše ono što se zapravo dogodilo, ali službeničko junaštvo ne postoji. Najgoru ulogu u legendi o Šulcu imali su političari koji su sve promenili, ne samo kada je o Vdl-u reč. *U svakom slučaju, stanovnici Šumadije veruju da je zaista postojao vojnik neobične sudbine po imenu Jozef Šulc. Samim tim nije ni potrebno baviti se pitanjem da li su nemački vojnik i njegova smrt rame uz rame sa srpskim partizanima. Jer, ono što je unekom narodu postalo legenda, u sebi sadrži svoju istinu,* kaže austrijski poznavalac Balkana Wolfgang Libal. Priča o dobrom vojniku postoji i u Poljskoj, samo što je on zaista streljan, ali zbog dezerterstva. Jozef Šulc, dekorater izloga iz Vupertala, koji nije imao nameru da bude heroj, krenuo je u rat sa istom željom kao i svi ostali vojnici – hteo je da preživi.

54. KOJE ČINJENICE?

Istraživanja za ovu knjigu bila su pri kraju kada se Jozef Šulc u leto 2009. neočekivano pojavio u crnogorskom listu *Dan* koji je pisao o odluci Skupštine opštine Smederevska Palanka da jedna ulica dobije ime po nemačkom vojniku. Povodom planiranog preimenovanja ulice, u srpskoj štampi su tokom narednih meseci ponovo izlazili članci o Šulcu. Uz neznatna odstupanja, to su uglavnom bile poznate priče. Martens odlazi na poslednje putovanje u Palanku i posećuje grob Slobodana Miloševića. Sutradan zajedno sa Nemanjom Devićem odlazi u Opštinu da se raspita zašto Palanka treba da dobije Ulicu Jozefa Šulca. Kako saznaju, zamisao je stara koliko i legenda. Inženjer Radomir Kujović u pismu Opštini grada Smederevska Palanka, sedamdesetih godina, tražio je da jedna ulica dobije ime po Šulcu. Nemanji se ne dopada ova ideja, s obzirom da su doneli odluku o nečemu o čemu ne znaju pozadinu. U Opštini se nalaze sa Živkom Petrovićem i Aleksandrom Mihajlovićem, funkcionerima lokalne samouprave koji su pokrenuli inicijativu o preimenovanju ulice. Martens nam daje njihov razgovor gde jasno uočavamo koliko su Petrović i Mihajlović ne upućeni u stvarni događaj, i koliko sve Martensove pobrojane strane legende žive i preplicu se. Isitinitost ovakvih priča nismo skloni proveravati, jer one imaju lekovito dejstvo. Užasan čin mora da prati neko dobro delo, kako bismo ga inače podneli?

55. SEDAMNAEST TOPOLA

Iza kasarne u Palanci postoje 2 spomenika posvećena žrtvama 20. jula. U prvom, iz 1947. u postamentu se čuvaju posmrtni ostaci streljanih, dok je drugi šarenoliki mozaik koji oslikava scenu streljanja, nastao sedamdesetih godina. Otprilike tada, Palančani su odlučili da zasade drvorede u čast vojnih junaka. Govori se da se jedno drvo posebno isticalo svojom visinom, pa bi ljudi kada prođu pored spomenika imali običaj da ga upoređuju sa Šulcom.

Danas je prostor oko novog spomenika zarastao u korov i služi kao smetlište, jedino istruleli venac svedoči da je pre mnogo godina neko ipak dolazio da oda čast mrtvima. Drvoredi su posečeni odavno, natpis na spomeniku skoro izbledeo – *Na ovom mestu 20. VII. 1941., pokošeni kuršumima okupatora izgubili su živote omladinci prvoborci. Slava im! Živeće uvek u našim srcima.*